

جنگ‌ها در سنت آشیقی همدان

چکیده

جنگ‌ها، یکی از منابع مکتوب مهم ادبیات ترکی، دفترهایی هستند که حاوی مطالب متنوع ادبیات عامیانه، چه به صورت نظم و چه به صورت نثر هستند. به خاطر محتوای ادبیات عامیانه‌ای، جنگ‌ها از جمله آثار منبع تاریخ شفاهی هستند که ارزش‌های فرهنگی، ساختار سیاسی، دنیای فکری مردم، فلسفه، سنت‌ها و آداب و رسوم و باورهای عامیانه دوره‌ای را که در آن نوشته شده‌اند، نشان می‌دهند. همچنین جنگ‌ها با ارائه وسائط زبانی عصر خود، قادر به پاسخگویی به سؤالات احتمالی ایجاد شده در ذهن از نظر تاریخ زبان هستند. فقدان هرگونه تحقیقی در مورد جنگ‌ها در محیط‌های آشیقی ترک ایران، که در آن سنت آشیقی همچنان به شکلی زنده وجود دارد، یکی از کاستی‌های مهم در این زمینه است. این مطالعه به منظور آشکار کردن نقش جنگ‌ها در کمک به سنت آشیقی منطقه همدان در غرب ایران و مزایایی برای زندگی اجتماعی و تاریخی ترکان در منطقه داشته‌اند، نوشته شده است. به همین دلیل، در این پژوهش، پس از ارائه سنت جنگ منطقه همدان با رویکردی جامع‌نگر و تأکید بر اهمیت آنها در منطقه و در سنت آشیقی، جنگ‌های شناسایی شده در همدان معرفی خواهد شد. داده‌های مربوط به جنگ‌های مورد استفاده در این تحقیق شامل محصولاتی است که در تحقیقات میدانی طی سال‌های ۲۰۱۵ و ۲۰۱۷-۲۰۱۸ در همدان شناسایی شده‌اند و از آنها عکس گرفته شده و یا به صورت دیجیتالی در دست آشیق‌ها و بستگان نزدیک آنها موجود بود، ثبت شده است. نتیجه اینکه، جنگ‌ها با کارکردهایشان در ارائه پشتیبانی کتبی از سنت شفاهی آشیقی، کمک به حفظ مطالب ادبیات عامیانه منطقه و انتقال عناصر زبانی و فرهنگی به نسل‌های بعدی، دارای نقشی برجسته هستند.

کلمات کلیدی: ایران، ترکان همدان، آشیق، جنگ.

استناد (آپا):

گون، ف. (مترجم آردی، ع.). جنگ‌ها در سنت آشیقی همدان. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" سال ۰۳، شماره ۰۹، پاییز ۱۴۰۴. ۸۶۹۰-۳۰۴۱ شاپا

فاروق گون^۱

ترجمه علی آردی (اورمان)

ایمیل:

ali.urman52@gmail.com

وابستگی:

دکتر، دانشگاه ماناس قرقیزستان -
ترکیه^۱

Cönks in Hamadan Minstrelsy Tradition

Faruk GÜN¹

Translated by: Ali Ardi
(Urman)

Email:

ali.urman52@gmail.com

Affiliation:

Dr., Kyrgyz-Turkish Manas
University¹

Abstract:

Being one of the important written sources of Turkish literature, cönks are manuscript books that contain many different folk literature materials in verse and prose. Due to the folk literature products they contain, cönks are one of the source works of oral history that show the cultural values, political structure, the world of human thought, philosophy, customs and traditions, and folk beliefs of the period in which they were written. Nevertheless, since cönks also present the linguistic material of the era in which they lived, they are capable of answering questions that may arise in the mind in terms of language history. The absence of any research on the cönks found in Iranian Turkish minstrel neighborhoods where the tradition of minstrelsy continues to exist vividly is one of the important deficiencies identified in its field. In this regard, this study has been written in order to reveal to what extent the cönks in the Hamadan field, located in the west of Iran, contribute to the tradition of minstrelsy and what benefits they offer to the social and historical life of the Turks in the region. For this reason, the study will present the cönks identified in Hamadan, after emphasizing the importance of the cönks in the region and the minstrel tradition, with a presentation of the cönk tradition in the Hamadan region with a holistic understanding. The data related to the cönks used in the research consist of the products that were identified during the field researches conducted in Hamadan in 2015, 2017-2018 and the cönks in the hands of Hamadan minstrels and their close relatives were photographed and digitized. As a result, it has been found that the cönks are products that, in written form, maintain the minstrel tradition that sustains oral existence, benefit the preservation of the region's folk literature materials, and come to the front by transmitting their linguistic and cultural elements to future generations.

Key words: Iran, Hamadan Turks, minstrelsy, cönks.

CITATION (APA):

GÜN, F. (Translated by Ardi, A.) Cönks in Hamadan Minstrelsy Tradition. Urmia: "Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 03, number 09, Fall 2025, ISSN: 3041-8690.

Həmədan aşılıq ənənəsində cönlər

Faruk GÜN¹

Tərcüməçi: Ali Ardi
(Urman)

E-poçt:

ali.urman52@gmail.com

Mənsubiyyət:

Dr., "Manas" Qırğızıstan-
Türkiyə Universiteti¹

Xülasə:

Türk ədəbiyyatının mühüm yazılı qaynaqlarından biri olan cönlər (məcmua növü) həm mənzum, həm də nəsrə çoxlu müxtəlif xalq ədəbiyyatı materiallarını ehtiva edən dəftərlərdir. İçindəki xalq ədəbiyyatı məhsulları sayəsində cönlər yazıldığı dövrün mədəni dəyərlərini, siyasi quruluşunu, insanların düşüncə dünyasını, fəlsəfəsini, adət-ənənələrini, inanclarını əks etdirən şifahi tarixin mənbə əsərləri sırasındadır. Lakin cönlər yaşadıkları dövrün dil materialını təqdim etdikləri üçün dil tarixi baxımından yarana biləcək suallara cavab verə bilirlər. Aşılıq ənənəsinin canlı şəkildə davam etdiyi İran türkünün ozan dairələrində cönlərlə bağlı heç bir araşdırmanın olmaması bu sahədə aşkar edilən mühüm çatışmazlıqlardan biridir. Bu çərçivədə araşdırma İranın qərbində yerləşən Həmədan bölgəsindəki cönlərin aşılıq ənənəsinə nə dərəcədə töhfə verdiyini və bölgə türklərinin ictimai və tarixi həyatına hansı faydalar verdiyini ortaya çıxarmaq üçün yazılmışdır. Bu səbəbdən də bu araşdırmada Həmədan bölgəsinin cönk ənənəsini vahid bir yanaşma ilə təqdim etdikdən və bölgədə və aşılıq ənənəsində cönkün əhəmiyyətini vurğuladıqdan sonra Həmədanda müəyyən edilən cönlərə yer veriləcəkdir. Tədqiqatda istifadə edilən cönlər haqqında məlumatlar 2015, 2017-2018-ci illərdə Həmədanda aparılan sahə araşdırmaları zamanı müəyyən edilən Həmədanlı aşılıqların və onların yaxın qohumlarının əllərindəki materialların fotosəkilləri çəkilməş və rəqəmsal olaraq qeydə alınmış məhsullardan ibarətdir. Nəticə olaraq müəyyən edilmişdir ki, cönlər öz varlığını şifahi şəkildə davam etdirən aşılıq ənənəsinə yazılı dəstəyi, bölgənin xalq ədəbiyyatı materiallarının qorunub saxlanmasına verdiyi töhfələr, dil və mədəniyyət elementlərinin gələcək nəsillərə ötürülməsi funksiyaları ilə seçilir.

Açar sözlər: İran, Həmədan türkləri, aşiq, cönk.

CITATION (APA):

GÜN, F. ((Tərcüməçi Ardi, A.) Həmədan aşılıq ənənəsində cönlər. Urmiya: "Azərbaycan və Türk tarixi araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 03, nömrə 09, Payız 2025, ISSN: 3041-8690.

Hemedan Âşıklık Geleneğinde Cönkler

Faruk GÜN¹

Çevirmen: Ali Ardi (Urman)

E-posta:

ali.urman52@gmail.com

Üyelik:

Dr., Kırgızistan-Türkiye
Manas Üniversitesi¹

Özet:

Türk edebiyatının önemli yazılı kaynaklarından biri olan cönkler, muhtevasında manzum ve mensur olmak üzere birçok farklı halk edebiyatı malzemesini barındıran defterlerdir. İçerisindeki halk edebiyatı ürünleri sayesinde cönkler; kaleme alındığı dönemin kültürel değerlerini, siyasi yapıyı, halkın düşünce dünyasını, felsefesini, gelenek ve görenekleri ile halk inanışlarını gösteren sözlü tarihin kaynak eserlerindendir. Bununla birlikte cönkler, yaşadığı çağın dil malzemesini de sundukları için dil tarihi açısından zihinde oluşabilecek sorulara cevap verebilecek niteliktedir. Âşıklık geleneğinin canlı bir şekilde varlığını sürdürdüğü İran Türk âşık muhitlerinde bulunan cönkler hakkında herhangi bir araştırmanın olmaması alanda tespit edilen önemli eksikliklerden biridir. Bu bağlamda çalışma, İran'ın batısında yer alan Hemedan sahasındaki cönklerin, âşıklık geleneğine ne derecede katkıda bulunduğu ve bölgedeki Türklerin toplumsal ve tarihî süreçteki yaşamına ne gibi faydalar sunduğu ortaya konulmak amacıyla kaleme alınmıştır. Bu sebeple araştırmada, bütüncül bir anlayışla Hemedan bölgesinin cönk geleneği ortaya konup cönklerin bölgedeki ve âşıklık geleneğindeki önemine vurgu yapıldıktan sonra Hemedan'da tespit edilen cönklerle yer verilecektir. Araştırmada kullanılan cönklerle ilgili veriler, 2015, 2017-2018 yıllarında Hemedan'da yapılan alan araştırmaları esnasında tespit edilen ve Hemedanlı âşıklar ile yakın akrabalarının ellerinde bulunan cönklerin fotoğraflanarak dijital ortama kaydedildiği ürünlerden oluşmaktadır. Netice itibarıyla cönklerin sözlü olarak varlığını idame ettiren âşıklık geleneğine yazılı olarak destek vermesi, bölgenin halk edebiyatı malzemelerinin koruma altına alınmasına fayda sağlaması, dilsel ve kültürel öğelerinin sonraki nesillere aktarılması fonksiyonlarıyla ön plana çıkan ürünler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İran, Hemedan Türkleri, âşık, cönk.

CITATION (APA):

GÜN, F. (Çevirmen Ardi, A.) Hemedan Âşıklık Geleneğinde Cönkler. Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 03, sayı 09, Sonbahar 2025, ISSN: 3041-8690.

مقدمه مترجم

جُنگ^۱

فرهنگ لغت‌ها و دایره‌المعارف‌های قدیمی و جدید اطلاعات متفاوتی در مورد منشأ، معنا و محتوای این واژه ارائه می‌دهند. کلمه cönk که از کلمه جاوه‌ای و مالایی djong (conk) گرفته شده است، به صورت junco به اسپانیایی و پرتغالی، به صورت giunco به ایتالیایی، به صورت jonque به فرانسوی و به صورت junk به انگلیسی راه یافته است؛ این کلمه یک نام عمومی است برای کشتی‌های بادبانی با کف صاف و چهار گوشه، دماغه و قسمت انتهایی بیرون زده، که در دریاهای چین استفاده می‌شدند (فرهنگ انگلیسی کوچک آکسفورد، ا، ۱۰۴۷).

آکا سید محمد علی کلمه جُنگ (cöngü) را که به گفته او ترکی است، به عنوان «کتاب یا دفتری که در آن موضوعات مختلف، به ویژه اشعار منتخب از شاعران مختلف، نوشته می‌شود» توصیف می‌کند و می‌گوید که این کلمه در ترکی به معنای «کشتی بزرگ، کلیم یا زیرانداز مورد استفاده فقرا با طرح شطرنجی و شیء بزرگ» به کار می‌رود (فرهنگ نظام، ا، ۴۰۸). شیخ سلیمان افندی نیز cöngü را به معنای «کشتی، ناوگان» می‌داند و اظهار می‌دارد که این واژه به عنوان یک اصطلاح ادبی به معنای «مجموعه» نیز هست (لغات چغتای و ترکی عثمانی، ص ۱۴۲). در فرهنگ لغت فارسی-ترکی، جُنگ به عنوان «کشتی بزرگ و دفتری از حاوی اشعار، مقالات و مطالب مختلف» که به آن «بیاض بزرگ» نیز می‌گویند، به شکل (جُنگ) تعریف شده است. جُنگ (Cönk) در دایره‌المعارف‌ها عموماً به عنوان «نامی که به نسخه‌های خطی باریک و بلندی که از طول باز می‌شدند داده می‌شد» معرفی شده و با بیان این که «مجموعه» برای نسخه‌های خطی و کتاب‌های چاپی متشکل از متون منتخب نمونه در مورد موضوعات خاص استفاده می‌شد، هیچ تمایزی بین جُنگ و مجموعه قائل نشده‌اند. این کلمه که در کتاب لسان العرب ابن منظور نیامده است، در «المُعْجَمُ الوسيط» به معنای «تنبور، ساز موسیقی» (چنگ!) آمده است. از سوی دیگر، محمد مرتضی زبیدی می‌گوید که جُنگ کلمه معرب است و به معنای ساز موسیقی، و معمولاً عود، به کار می‌رود (تارج العروس، ماده "cnk")؛ برای اطلاعات بیشتر در مورد معادل‌های این کلمه در فرهنگ لغت زبان‌های مختلف، به Gökyay، صفحات ۱۰۷-۱۴۹ مراجعه کنید). امروزه کلمه جُنگ در بین عموم استفاده نمی‌شود، و به جای آن از کلمه مجموعه استفاده می‌شود.

کلمه جُنگ (Cönk)، چه به معنای کشتی و چه با معانی دیگر آن، از قرن پانزدهم میلادی در گویش‌های مختلف ترکی مورد استفاده قرار گرفته است.

^۱<https://islamansiklopedisi.org.tr/conk>

نویسنده: اورهان شایک گوک‌یای

جُنگ‌ها را که می‌توان از نظر کتابداری به شکل کتاب نیز در نظر گرفت، به دلیل شکلشان «دانا دیلی/زبان گوساله» نامیده می‌شوند. اگرچه گفته می‌شود که شکل صحیح این اصطلاح در فارسی «زبان گوساله» است، اما می‌دانیم که جُنگ بیشتر با عنوان «زبان گاو» شناخته می‌شود. در کتابخانه‌ها، این آثار با عنوان «مجموعه اشعار» فهرست‌بندی می‌شوند و «جُنگ است» در گوشه‌ای از فهرست قرار می‌گیرد.

محدود کردن معنای جُنگ فقط به مجموعه‌ی اشعار شاعران ساز/آشیق‌ها درست نیست. اگرچه جُنگ‌ها عمدتاً شامل اشعار آشیق‌ها هستند، جُنگ‌هایی نیز وجود دارند که دارای هیچ قطعه شعری ندارند و صرفاً از قطعات نثر تشکیل شده‌اند. همچنین برخی با محتوای مذهبی، شامل مطالب دینی و فقهی، یادداشت‌ها، متونی برای استفاده در خطبه‌ها و وعظ‌ها و دعاها، وجود دارد. چنانکه مشهورترین این آثار، «دده جُنگی» اثر شخصی قارا دده، از علمای عثمانی (متوفی ۱۵۶۷/۹۷۵)، از همان لحظه نگارش، مورد توجه فراوان طلاب مدارس بوده و تا به امروز نیز باقی مانده است. برخی از آلبوم‌های خوشنویسی و نقاشی و مجموعه‌های بزرگ شعر نیز جُنگ نامیده می‌شدند.

در برخی از جُنگ‌ها متفاوت بودن متون موجود در یک صفحه و نام‌های زیر آنها، نشان می‌دهد که متن توسط منبعی واحد نوشته نشده است. تغییرات املائی مشاهده شده در متون نیز به همین دلیل است. فهمیدن اینکه یک جُنگ از زمان اولین مالکش چند بار دست به دست شده، آسان نیست. جُنگ‌های شامل نمونه‌هایی از شاعرانی که در قرن‌های مختلف زندگی می‌کردند، گواهی بر این موضوع است. اگرچه می‌توان گفت که برخی از جُنگ‌ها بر اساس ذکر نام یا مهرهای روی آنها توسط افراد خاصی گردآوری شده‌اند، اما جُنگ‌ها عموماً به عنوان آثار با مؤلف ناشناس پذیرفته می‌شوند.

عرض و طول جُنگ‌ها نیز، که بیشترشان شماره برگ یا صفحه ندارند، با هم مطابقت ندارند. بعضی از آنها به شکل زبان گاوی هستند (از طول باز می‌شوند)، در حالی که برخی دیگر شبیه دفترهای معمولی هستند. بیشتر جُنگ‌ها صحافی نشده‌اند و صحافی شده‌ها نیز به خاطر اینکه بین مردم دست به دست می‌چرخیدند، عموماً پراکنده، آسیب‌دیده، از هم گسیخته، بدون هیچ شیرازه بوده و صفحات آنها از لحاظ ترتیب بهم خورده‌اند. در برخی از جُنگ‌ها، به خاطر آنکه صفحات از هم جدا شده‌اند، برگ‌های نامرتب با یکدیگر دیده می‌شوند. این صفحات ممکن است به دلیل تضاد با باورها یا سلیقه‌های دارندگان جُنگ حذف شده باشند. اگرچه صفحات خالی در نسخه‌های قدیمی‌تر نادر هستند، اما بخش قابل توجهی از نسخه‌های جدیدتر را تشکیل می‌دهند. برخی از نسخه‌ها همچنین حاوی صفحات خط‌خورده، اصلاحات و اضافات هستند.

قطعاتی که داخل جُنگ‌ها قرار دارند، از نظر املائی و نوع خطاطی بسیار متفاوت هستند. در حالی که برخی از آنها آنقدر بد نوشته شده‌اند که غیرقابل خواندن هستند، برخی دیگر نه تنها کاملاً مرتب و خوانا هستند، حتی گویی توسط یک خوشنویس نوشته شده‌اند، زیبا هستند.

این جنگ‌ها که عموماً شامل اشعاری از آشیق‌ها و گاهی شاعران دیوانی هستند، شامل دعا‌های مختلف، یادداشت‌هایی در مورد سحر و جادو، دستور العمل‌های دارویی، تاریخ تولد و مرگ صاحب آن، حساب‌های بدهکاری و بستانکاری، ترانه‌های عامیانه ناشناس، بایاتی‌ها/اشعار محلی و سرودهای مذهبی، داستان‌های عامیانه و اطلاعاتی در مورد بسیاری از موضوعات دیگر می‌باشند. مردم اغلب ترانه‌های عامیانه، تصنیف‌ها، حماسه‌ها، لطیفه‌ها و داستان‌های آشیق‌ها، تا جایی که به خاطر می‌آوردند، به طور ناقص یا نادرست، یادداشت می‌کردند؛ آنها در این دفترچه‌ها بایاتی و چیستان‌ها، تعاریف برخی بیماری‌های مرتبط با زندگی خودشان و ضروری از نظر آنها، درمان‌ها، نسخه‌ها، طلسم‌ها و یادداشت‌هایی درباره زندگی خصوصی خود را می‌نوشتند و بدین ترتیب دفترچه‌های بی‌شماری با مضامین بسیار متفاوت به وجود آمدند.

امروزه، جنگ‌ها از جمله منابع مکتوب اصلی برای ادبیات آشیقی، ادبیات مذهبی-صوفی و بسیاری از نمونه‌های فولکلور هستند. اگرچه از نظر روش با برداشت‌های مدرن فاصله زیادی دارند، اما به عنوان منابع گردآوری شده اولیه از اهمیت زیادی برخوردارند. علاوه بر برخی اصطلاحات ادبی و موسیقایی، عباراتی مانند «فرمود» و «فرموده است» نیز بسته به جایگاه و شهرت شاعران، به برخی از قطعات و اشعار در جنگ‌ها اضافه شده است. برخی از حماسه‌ها، ترانه‌های عامیانه و قطعات مشابه، به جای نام شاعر، نام شخصی را که برای او ساخته شده‌اند، دارند. گاهی اوقات عناوینی مانند «این ترانه عامیانه است» بدون مشخص کردن سراینده شعر مشاهده می‌شود. برخی از جنگ‌ها حاوی قطعات نامنظم با ماهیت ناشناخته هستند و یادداشت «یازایلا» (به معنای واقعی کلمه «نوشته باد» در فارسی) روی قطعاتی که برای نسخه برداری در نظر گرفته شده‌اند، دیده می‌شود. گاهی اوقات، عناوین نیز بر اساس موضوع آنها قید شده‌اند. معماها و راه‌حل‌های آنها نیز در جنگ‌ها یافت می‌شود.

در پایان هر قطعه، نوشته‌ها و نشانه‌هایی وجود دارد که نشان دهنده تکمیل آن قطعه در جنگ است. در زیر بیشتر آنها کلمه عربی "تمت" (تمام شد) نوشته شده است. در برخی موارد، تاریخ ثبت شعر نیز پس از این کلمه درج شده است. در برخی موارد، نشانه‌های «کاف» و «یا» (ک، ی) در زیر قطعات دیده می‌شوند، اما معنای دقیق آنها مشخص نیست.

قطعات منظوم و منثور، دعاها، طلسم‌ها و نسخه‌های دارویی برای بیماری‌ها که محتوای این جنگ‌ها را تشکیل می‌دهند، منعکس‌کننده تمایلات، علایق و سلیقه‌های صاحبان آنها بوده و در عین حال نشان می‌دهند که این جنگ‌ها مرتباً دست به دست شده‌اند. گهگاه، شاهدانی یافت می‌شوند که به نویسندگان این جنگ‌ها اشاره می‌کنند.

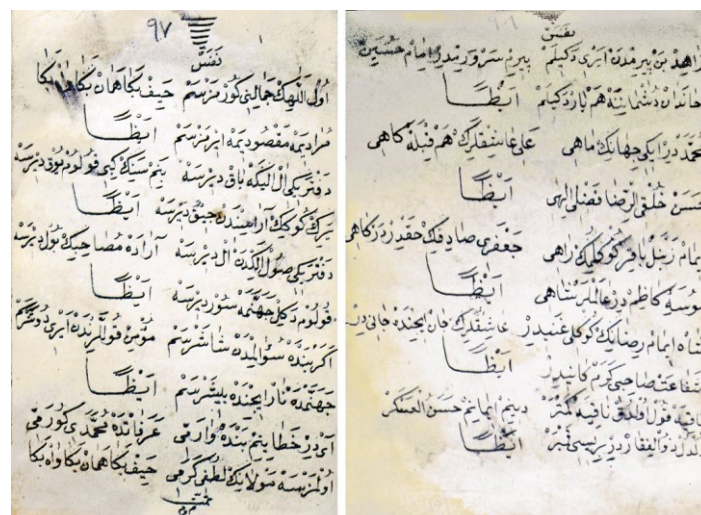
در این جنگ‌ها تمام سوره‌ها و آیاتی را که مردم را شفا می‌دهد یا شادی مطلوب را برایشان به ارمغان می‌آورد، دعا‌هایی که اعتقاد بر این است که مردم را از مشکلاتشان نجات می‌دهد و نسخه‌هایی برای بیماری‌ها یافته می‌شوند. بخشی از این اطلاعات از منابعی که در دسترس تدوین‌کنندگان بوده، گرفته شده و گاهی نام و نویسندگان منابع نیز ذکر شده است. برخی از دستور العمل‌های آموخته شده و منتقل شده به جنگ توسط صاحبان آن امتحان شده‌اند. به همین دلیل، برخی از آنها با عبارت «بسیار

تجربه شده» به پایان می‌رسند. این نسخه‌ها همچنین شامل دستورالعمل‌هایی در مورد بیماری‌های حیوانات، اقدامات احتیاطی در برابر حشرات و حیوانات سمی، درمان‌های مردمی و نسخه‌های عمومی هستند.

زبان جنگ‌ها حوزه‌ی جداگانه‌ای است که ارزش تمرکز روی آن را دارد و حاوی مطالب زبانی بسیار مهمی برای زبان‌شناسان هستند.

هیچ مطالعه مستقلی در مورد جنگ‌ها انجام نشده است و همچنین فهرستی کلی از جنگ‌ها که در کتابخانه‌ها موجودند، گردآوری نشده است. تخمین زده می‌شود قدیمی‌ترین نسخه شناخته شده جنگ، در کتابخانه دانشکده زبان و تاریخ و جغرافیا مربوط به قرن پانزدهم باشد. به نظر می‌رسد که بیشترین تعداد جنگ‌ها متعلق به دوره نیمه دوم قرن ۱۸ تا پایان قرن ۱۹ باشد. یک نسخه خطی در کتابخانه دانشگاه استانبول با عنوان «الهی و مقالات صوفیه مجموعه‌سی» (TY، شماره ۱۰۴۴) و نسخه دیگری در همان کتابخانه با عنوان «خطبه، سلسله نامه، الهی، قصیده مجموعه سی» (TY، شماره ۱۰۵۰) ثبت شده است، نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه عمومی منطقه آلماتی با عنوان «مجموعه فواید» (شماره‌های ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴) ثبت شده‌اند (به TÜYATOK، I، ۲۷۵-۲۷۲ مراجعه کنید). در نهایت، مشخص شده است که نزدیک به سی نسخه خطی در میان نسخه‌های خطی اهدایی به کتابخانه آتاتورک شهرداری استانبول وجود دارد (به فهرست نسخه‌های خطی اهدایی جدید به کتابخانه آتاتورک، صفحات ۱۰-۱۲ مراجعه کنید).

تنها مقالاتی که یک نسخه کامل از یک جنگ را ارائه داده، مقاله مفصل گونای کوت در مورد یک نسخه جنگ ثبت شده در میان کتاب‌های علی نهاد ترلان در کتابخانه سلیمانیه (شماره ۲۶) و مقاله بدری نویان در مورد یک نسخه جنگ گردآوری شده توسط شخصی به نام آیاشلی عبدی افندی در کتابخانه شخصی‌اش است (به منابع این مقدمه در قسمت ضامین مراجعه کنید).

دو صفحه از یک جنگ مذهبی-عرفانی مربوط به اواخر قرن نوزدهم (کتابخانه خصوصی م. اوزون)

مقدمه

در ایران، با جمعیت بسیار زیاد ترک‌ها، سنت آشیقی نسبت به دوره‌های قبل با قدرت بیشتری ادامه یافته، که از نظر تاریخی به خاطر افزایش ارزش قائل شدن برای ترکی آذربایجانی و نمایندگان سنت آشیقی در دوره صفویه بوده‌است. این وضعیت باعث شده است که این سنت قرن‌ها حفظ شود و به امروز برسد و سنت آشیقی به طور کلی، اما با شاخه‌های آشیقی جداگانه، در مناطقی که ترک‌ها در جغرافیای ایران زندگی می‌کنند، ادامه یابد.

طبق نظر قافقازالی، می‌توان محافل آشیقی ترکی معاصر ایران را ذیل هفت عنوان مورد بحث قرار داد. این هفت عنوان عبارتند از: محیط آشیقی تبریز/قاراداغ، محیط آشیقی ارومیه، محیط آشیقی سولدوز/قاراپاق، محیط آشیقی زنجان، محیط آشیقی قم/ساوه، محیط آشیقی خراسان/ترکمن صحرا و محیط آشیقی قشقای (۲۰۰۹، صفحات ۳۳-۳۰۵). در این طبقه‌بندی، ناحیه همدان تحت عنوان محیط آشیقی قم/ساوه ارزیابی می‌شود.

محیط آشیقی همدان^۲ امروزه با بیش از سی آشیق و بسیاری از شاگردان تربیت شده در سنت استاد-شاگردی به حیات خود ادامه می‌دهد. این سنت در میان آشیق‌های منطقه، از یک سو در محیط فرهنگ شفاهی و از سوی دیگر در محیط فرهنگ الکترونیکی و نوشتاری ادامه دارد. در محیط فرهنگ نوشتاری، نوشتن جُنگ‌ها توسط آشیق‌ها، سنت جُنگ را ایجاد کرده است. جُنگ‌ها^۳ که از منابع مهم ادبیات ترکی محسوب می‌شوند، حاوی مطالب غنی از فرهنگ مردمی منظوم و منثور متعلق به ادبیات عامیانه و ادبیات دیوانی هستند. طبق اظهار گوک‌یای، جُنگ‌ها در منطقه آناتولی شامل ترانه‌های عامیانه، تصنیف‌ها، حماسه‌ها، لطیفه‌ها، داستان‌های عامیانه، مانی‌ها(بایاتی‌ها/مترجم)، چیستان‌ها، درمان‌های مختلف برای بیماری‌های خاص که نویسنده آنها را ضروری و مرتبط با زندگی خود می‌داند، نسخه‌ها، دعاها، سحرها، طلسم‌ها و یادداشت‌هایی درباره زندگی شخصی نویسنده جُنگ است (۱۹۹۵، ص ۸۵). از آنجایی که مطالب موجود در جُنگ‌ها توسط شخص یا اشخاصی باسواد کم و بیش نوشته شده‌اند، ممکن است با املای صحیح یا املایی نوشته شوند که خواندن آن دشوار بوده و ممکن است حاوی خطاهای املایی مکرر باشد. در مفهوم ادبیات ترکی، کلمه «جُنگ» به دفترچه‌ای اشاره دارد که حاوی اشعار و اطلاعات مختلف است. جُنگ‌ها با توجه به شکل متمایز آنها، اغلب در آناتولی با اصطلاحاتی مانند «زبان گاو» و «زبان گوساله» استفاده می‌شوند (Cumbur, 1974, ۲۰۲۲).

^۲ همدان در غرب ایران واقع شده است. این استان از شرق با استان مرکزی، از غرب با کردستان و کرمانشاه، از شمال با قزوین و زنجان و از جنوب با لرستان همسایه است. همدان که جمعیت قابل توجهی از ترک‌ها را در خود جای داده است، در مجموع ۱,۷۳۸,۲۳۴ نفر جمعیت دارد. منطقه همدان شامل شهرستان‌های همدان، ملایر، نهاوند، کیودرآهنگ، بهار، رزن، تویسرکان، اسدآباد، فامنین و درگزین(و...مترجم) است (مرکز آمار ایران، ۲۰۲۲).

^۳ در مطالعاتی که تا به امروز روی کلمه cönk انجام شده است، منشأ و معناشناسی کلمه cönk بارها مورد بحث قرار گرفته و نظرات مختلفی بیان شده است. برای اطلاع دقیق از منشأ و معناشناسی کلمه، رجوع کنید به: (Elçin, 1991, pp. 1377/1998, ص ۷۸۷۸، ص ۲۹۱-۲۹۲، ۴۱۱، ص ۲۰۱۶/۱۳۹۵، ص ۸۸-۹۰؛ وفایی و بشری، ۲۰۱۸/۱۳۹۷، ص ۸-۲۰). در مقدمه ای نیز که مترجم در اول مقاله آورده، خلاصه ای در این باره ارائه شده است.

(p. 69; Gökyay, 1995, pp. 73-85). به خاطر اینکه از نظر عرض باریک، از نظر طول بلند و از طول باز می شوند، از نظر شکل، به زبان گاو تشبیه شده اند و این که نبود هیچ نسخه دیگری از هر یک، (Yavuz, 1988, pp. 119-120) آنها را از یکدیگر متفاوت می کند.

جُنگ‌ها، با ویژگی‌های منحصر به فرد خود، چه در شکل و چه در محتوا، در میان آشیق‌های همدان در ایران نیز یافت می‌شوند. با رواج فعالیت‌های آموزشی در ایران، گرایش آشیق‌ها با یادگیری کم و بیش خواندن و نوشتن، بخاطر نگرانی از فراموش شدن ادبیات عامیانه، به نوشتن جُنگ‌ها سوق یافته‌اند. آشیق‌های منطقه با نوشتن داستان‌ها و اشعار عامیانه در دفترچه‌ها، تلاش می‌کنند تا محصولات سنت آشیقی را حفظ کرده و به نسل‌های آینده منتقل کنند. ضرورت این پژوهش این واقعیت است که تاکنون مطالعه‌ای جامع در مورد سنت جُنگ در آشیق‌های ترک در ایران انجام نشده است. در این تحقیق تلاش می‌شود تا سنت جُنگ منطقه را در بافت اجتماعی، به ویژه جُنگ‌های شناسایی شده در همدان، توضیح داده و پس از تأکید بر اهمیت این جُنگ‌ها در سنت آشیقی ترکان، اطلاعاتی در مورد جُنگ‌های آشیقی شناسایی شده ارائه شود.

۱. سنت جُنگ در همدان

در فارسی، کلمه جُنگ مترادف با مفاهیمی مانند سفینه و کشتی (همچنین به معنای مجموعه مطالب نظم و نثر/ مترجم) به کار می‌رود. مفهوم دیگری که به جای جُنگ استفاده می‌شود، بیاض^۴ بزرگ است که به معنای «دفتر بزرگی است که اشعار و سایر اطلاعات در آن نوشته می‌شود» (دهخدا، ۵، ۱۹۹۸/۱۳۷۷، ص. ۷۸۷۸؛ معین، ۲۰۰۷/۱۳۸۶، ص. ۵۴۱). در عین حال، این دفترچه‌ها که توسط روشنفکران ترک آذربایجانی در خانه‌هایشان نگهداری می‌شد، بیاض نامیده می‌شد (Kaya, 2012, pp. 9-11). در میان آشیق‌های همدان، اصطلاح جُنگ، به مفهوم مجموعه، بیاض و گاهی دست نوشته نیز به کار می‌رود.

آشیق خان میرزا، آشیق خدایار، آشیق ارشد جلالی^۵، آشیق حسین شاه کندلی، آشیق رضا فیض الله خانی، آشیق مجید، آشیق عباس ملایرلی و آشیق مسیب از آشیق‌های مهم محیط آشیقی همدان به شمار می‌روند. نکته مهم این است که نه تنها به سنت آشیقی در محیط فرهنگ شفاهی کمک نموده اند، بلکه با سنت جُنگ نویسی سنت آشیقی را به محیط فرهنگ مکتوب منتقل کرده اند. جُنگ‌های آشیق‌های ناحیه همدان که به زبان ترکی آذربایجانی اما با الفبای عربی به سه روش نوشته می‌شوند:

۱. توسط خود آشیق‌های باسواد (آشیق خان میرزا، آشیق خدایار، آشیق حسین شاه کندلی، آشیق عباس ملایرلی، آشیق مجید، آشیق مسیب)،
۲. از طرف بستگان نزدیک یک عاشیق بی‌سواد (همسر عاشیق ارشد جلالی)،
۳. یادداشت کردن سخنان

^۴ کلمه بیاض در فارسی به معنای «سفید» و «دفتر سفید که در آن چیزی نوشته اند» است (معین، ۲۰۰۷/۱۳۸۶، ص. ۲۹۸).

^۵ دفترچه‌ای شامل اشعار خود شاعر داشته که به دلیل بی‌سوادی او توسط همسرش نوشته شده بود. این دفترچه که شامل یادداشت‌هایی از اشعار خودش از آغاز به حرفه آشیقی بوده که در جریان آتش‌سوزی در خانه شاعر، سوخته و تمام اشعار او، به جز چند شعر که از حفظ داشت، در اثر آتش‌سوزی از بین رفته است.

توسط یکی از دستیاران آشیق با وجود باسواد بودن آشیق (رمضان سربازی، دستیار آشیق رضا فیض الله خانی). به این ترتیب، دلایل مختلفی برای نوشتن جُنگ در سنت خنیاگری منطقه وجود دارد و این دلایل نشان می‌دهد که سنت آشیقی در منطقه فراتر از سرگرم کردن مردم، دارای کارکردهای متفاوتی است. جایگاه مهمی که سنت آشیقی در زندگی اجتماعی-فرهنگی منطقه دارد، سه عامل را در نگارش جُنگ‌ها ایجاد کرده است: بُعد راوی، بُعد محیط اجتماعی (یا مخاطب) و در نهایت، بُعد فرهنگی فراگیر. در نگارش جُنگ‌ها از جنبه روایی، عواملی مانند نوشتن داستان عامیانه جدیدی که از استادان خود آموخته‌اند تا بتوانند آن را بهتر به خاطر بسپارند، نوشتن داستان‌های عامیانه‌ای که گردآوری کرده‌اند برای فراموش نکردن و نوشتن اشعار خود پس از سرودن آنها، نقش دارند. در نوشتن جُنگ‌ها از منظر محیط اجتماعی، یعنی مخاطب، عواملی مانند در نظر گرفتن علاقه و سلیقه مخاطب و نوشتن ترانه‌های عامه‌پسند برای اجرا در اجراهای زنده و نوشتن داستان‌ها و اشعار عامیانه که کمتر مورد توجه مخاطب و در نتیجه کمتر شناخته شده هستند، به منظور جلوگیری از فراموشی، دخیل هستند. در بعد فرهنگی، هنگام نوشتن جُنگ‌ها، نکات اصلی این است که آشیق‌ها، داستان‌های عامیانه‌ای را که از اجداد یا استادان خود به ارث برده‌اند، و همچنین برای حفظ حتی الامکان اصالت و انتقال آنها به نسل‌های آینده، ابیات منظوم در داستان‌های عامیانه را، با غریزه حفظ فرهنگ و زبان خود ثبت می‌کنند.

با توجه به محتوای جُنگ‌های نوشته شده در منطقه همدان که فقط شامل داستان‌های عامیانه و برخی اطلاعات شخصی هستند، تفاوت آنها با سنت جُنگ آناتولی مشخص می‌شود. در بررسی سنت جُنگ این منطقه از نظر محتوا، چهار گروه اصلی مشاهده می‌شود: ۱. جُنگ‌هایی که در آن داستان‌های عامیانه با ترکیب نظم و نثر نوشته شده است (آشیق خان میرزا، آشیق حسین شاه کندیلی، آشیق عباس ملایرلی، آشیق مجید)، ۲. جُنگ‌هایی که در آن فقط بخش‌های منظوم قصه‌های عامیانه نوشته شده است (آشیق حسین شاه کندیلی، آشیق مسیب)، ۳. جُنگ‌های حاوی اشعار خود آشیق‌ها (آشیق حیدر، آشیق ارشد جلالی)، ۴. جُنگ‌هایی که در آن هم داستان‌های عامیانه و هم اشعاری بر اساس داستان‌های عامیانه مختلف سروده شده است (آشیق رضا فیض الله خانی). بنابراین، در مقایسه با جُنگ‌های آناتولی که شامل بسیاری از مطالب ادبیات عامیانه از حماسه‌ها گرفته تا ترانه‌های عامیانه، از بیماری‌ها گرفته تا روش‌های درمانی مورد استفاده در طب عامیانه و طلسم هستند، جُنگ‌های همدان تنها شامل عناصر محتوایی ذکر شده هستند و عمدتاً طبق یک طرح نوشته شده‌اند.

در میان جُنگ‌های پیداشده در منطقه، به جز جُنگ‌های آشیق مسیب و آشیق عباس، سایر جُنگ‌ها توسط خود آشیق‌های معاصر امروزی حفظ شده‌اند. از آنجایی که جُنگ‌ها هنوز به نسل‌های بعدی منتقل نشده‌اند، هیچ گونه افزوده‌ای به محصولات آنها خارج از اراده آشیق‌ها صورت نگرفته است و بنابراین فقط شامل محصولاتی هستند که در محدوده دانش یک آشیق قرار

دارند. با این حال، این جنگ‌ها که توسط آشیق‌ها نگهداری می‌شوند، محصولات ثابت و کلیشه‌ای نیستند. یعنی اگر به نسل‌های بعدی منتقل شود، غنی‌تر شدن محتوای آنها با افزودن محصولات فرهنگی شفاهی، امکان‌پذیر است.

محافظت از جنگ‌ها توسط آشیق‌ها نبود هیچ مشکلی در مورد تعلق آنها را تضمین می‌کند و آنها یک ساختار ناشناس نخواهند بود. برخی جنگ‌ها با یک قید کتَب‌امضا شده‌اند، یعنی دارای نام نویسنده و تاریخ نوشته شدن مشخص شده، برخی دیگر هیچ علامتی ندارند. از آنجاییکه برخی از آشیق‌ها، مانند آشیق خدایار و آشیق ارشد جلالی، از تخلص خود در بند چهار مصرعی آخر اشعارشان در جنگ‌ها یشان استفاده می‌کنند، نشانگر تعلق جنگ‌ها به چه کسانی هستند.

در جنگ‌های همدان، در حالی که اشعار آشیق‌ها و برخی اشعار ذکر شده در داستان‌های عامیانه را می‌توان یافت، داستان‌های عامیانه‌ای نیز وجود دارد که به صورت ترکیبی از نظم و نثر نوشته شده‌اند. اما هیچ اطلاعاتی در مورد ترتیب ضبط آثار شعر در آنها وجود ندارد. احتمال دارد که این ترتیب، مطابق با سلیقه شنونده و گوینده صورت گرفته باشد. وقتی محتویات جنگ‌ها همراه با اجرای زنده در منطقه ارزیابی می‌شوند، دقت این احتمال افزایش می‌یابد. زیرا در منطقه همدان که سنت آشیقی زنده مانده است، داستان‌های عامیانه مانند خسته قاسم، آشیق غریب و شاه‌صنم، گرگرلی ممد، سیدی و پری، اصلی و کرم، مسیم (معصوم/مترجم) و افروز پری، ممد بیجان سوداگر، تیلیم خان، توفارقانلی عابباس ایله گولگز، طاهر و زهره، شاه اسماعیل و کوراوغلو به کرات اجرا می‌شود و این قصه‌های منظوم و منثور بیشتر در جنگ‌های موجود گنجانده شده‌اند که مؤید ایده مذکور است. در ضمن، «قصه‌گو آزادی بیانی را که در نثر دارد، هنگام بیان بخش‌های منظوم از دست می‌دهد. زیرا او باید شعر را همانطور که هست ارائه دهد و نمی‌تواند هیچ تغییری در آن ایجاد کند» (Alptekin, 2002, p. 22) که این ویژگی داستان‌های عامیانه در جنگ‌ها نیز منعکس شده است.

علاوه بر گنجانده شدن قسمت‌های منظوم داستان‌های عامیانه منطقه، موجود بودن بخش‌های هم منظوم و هم منثور در آن از جمله ویژگی‌های مهم سنت جنگ همدان است. یکی دیگر از ویژگی‌های سنت جنگ منطقه همدان، وجود اشعاری از داستان‌های عامیانه مختلف است. در سنت آشیقی منطقه، از برخوانی متوالی اشعار از داستان‌های عامیانه مختلف، «گولچین» (گلچین) نامیده می‌شود (گون، ۲۰۲۱، صفحات ۱۱۳-۱۱۴). در جنگ آشیق رضا از عناوینی مانند Şiir ez Kerem (شعری از کرم)، (شعری از محمد)، (شعری از غریب) برای نشان دادن متفاوت بودن گلچین‌ها استفاده شده است. در واقع، این عناوین از این نظر که نشان می‌دهند اشعار از کدام داستان عامیانه گرفته شده‌اند، اهمیت دارند. یکی دیگر از ویژگی‌های جنگ آشیق رضا، نوشته شدن نام مقام/آهنگ در قسمت بالای وسط صفحه است تا آهنگ آشیقی مربوطه را که شعر با آن خوانده می‌شود، نشان دهد. نام آهنگ‌های آشیقی، مانند دوبیتی و شاه ختایی، درست بالای برخی از اشعار جنگ نوشته شده است.

همانطور که در بالا گفته شد، برای جلوگیری از سردرگمی بین داستان‌ها و اشعار در آشیق رضا، و همچنین آشیق خدایار و آشیق حسین، عناوین نوشته شده است. غیر از آشیق‌های ذکر شده، این امر را نمی‌توان در مورد دیگر آشیق‌ها بیان کرد. در جُنْگ‌های حاوی اشعار خود آشیق خدایار عناوینی متناسب با مضامین نوشته شده‌است.

هیچ گونه تزئین، خوشنویسی یا هیچ نشانه دیگری در لبه‌های صفحات جُنْگ‌های آشیقی منطقه همدان وجود ندارد و عاشیق‌ها از خط نستعلیق در جُنْگ‌ها استفاده کرده‌اند. در جُنْگ‌های آشیق خان میرزا، آشیق خدایار و آشیق حسین شاه کندیلی، برای جلوگیری از اشتباه شماره صفحات نوشته شده است. حتی آشیق خدایار در صفحات اول برخی از اشعارش فهرستی با شماره صفحه برای مشخص کردن اشعار که به کدام داستان‌ها تعلق دارند، قرار داده، ولی اشعار آشیق مجید، آشیق مسیب و آشیق رضا فیض‌الله‌خانی شماره صفحه ندارند.

«از آنجا که جُنْگ‌ها دفترهایی هستند که نوشتار را طوری منعکس می‌کنند که انگار کسی در حال صحبت کردن است، و حتی بدون دانش یا توجه زیاد به قوانین نوشتاری، گویش‌های محلی را رونویسی می‌کنند، کلمات موجود در آنها ممکن است با املای متفاوتی ظاهر شوند.» (دویماز، ۲۰۱۶، ص ۲۳). یکی از مشکلات مهمی که هنگام نوشتن به سبک محاوره پیش می‌آید، خواندن صحیح جُنْگ‌ها است. به همین دلیل، تنها آشیق مجید، از میان آشیق‌های منطقه، در جُنْگ خود از سیستم حرکه‌ها برای خواندن صحیح متن استفاده کرده است. علاوه بر این، می‌توان با ابیاتی مواجه شد که با خط زدن نوشته‌های روی برخی از صفحات جُنْگ‌های تقریباً همه آشیق‌های دیگر، و دراس آنها آشیق مجید، مصراع‌هایی در حاشیه‌ها اضافه شده‌اند.

در جُنْگ‌هایی که حاوی آثار منظوم هستند، اشعاری چهار بیتی و با وزن هجایی توسط شاعران سروده شده‌اند. در این اشعار اغلب از قالب‌های ۷، ۸ و ۱۱ هجایی استفاده کرده‌اند.

جُنْگ‌های آشیقی منطقه همدان، شکلی متفاوت از منطقه آناطولی دارند. کاغذ/برگ جُنْگ‌هایی که تا پایان قرن هجدهم دیده می‌شدند، ضخیم بودند. در قرن نوزدهم، انواع کاغذ متنوع‌تر و نازک‌تر شدند. دفترهای جُنْگ قدیمی و کلاسیک شروع به ناپدید شدن از زندگی تجاری کردند. آنها با دفترچه‌هایی با صفحات چند رنگ جایگزین شدند. دفترچه‌های کلاسیک به سبک «جُنْگ» و «بیاض» از بازار جمع شده‌اند. (یلدیریم، ۲۰۱۳، ص ۲۴). با این حال، افزایش امکانات تکنولوژیکی در قرن‌های بیستم و بیست و یکم و دسترسی آسان‌تر به کاغذ و دفتر، ثبت آثار آشیق‌ها را بر روی این محصولات آسان‌تر کرده است.

«بعضی از این جُنْگ‌ها به شکل زبان گاوی هستند، در حالی که برخی دیگر شبیه دفترچه‌هایی معمولی هستند که ما می‌شناسیم.» (تاشلی‌اوا، ۲۰۰۶، ص ۹۱). جُنْگ‌های منطقه همدان به شکل زبان گاو یا زبان گوساله نیستند، بلکه بیشتر شبیه دفترهای با اندازه متوسط هستند. ابعاد دفترهای یادداشت‌شناسایی شده ۲۰×۱۶، ۲۴×۱۷ یا ۱۵×۸ سانتی‌متر است. تعداد برگ‌های جُنْگ بین ۴۵ تا ۱۵۵ برگ متغیر است. وقتی می‌گوییم جُنْگ، به «دفترهای کوچک و دست‌نویس با اندازه و حجم

مشخص، که از طول باز شده و از بالا به پایین نوشته شده‌اند، اما سطرها از راست به چپ هستند» متصور می‌شود (بیلدیریم، ۲۰۱۳، ص ۲۴). با این حال، «چنین الزامی به عنوان باز شدن یک طرفه» برای جنگ‌ها وجود ندارد (آلپتکین، ۱۹۸۷، ص ۲۲۷). برخلاف جنگ‌های منطقه آناتولی، جنگ‌های منطقه همدان نه به صورت طولی، بلکه به صورت جانبی، یعنی از راست باز می‌شوند و سطرها از راست به چپ نوشته می‌شوند. در منطقه همدان، علاوه بر جنگ‌های متوسط به شکل دفتر، جنگ‌های نیز وجود دارد که در آن‌ها صفحات مختلف کنار هم آورده شده و با چرم پوشانده شده‌اند و برخی از صفحات با نوار چسب بسته شده یا از وسط با نخ دوخته شده‌اند. همچنین تکه‌های کاغذی وجود دارد که بعدها اشعار مختلفی روی آنها نوشته شده است، یا درون این جنگ‌ها قرار داده شده یا به آنها چسبانده شده‌اند. در حالی که بیشتر جنگ‌ها این منطقه دارای جلد بیرونی هستند، جلد برخی از آنها پاره شده و صفحات داخلی آنها بدون محافظ باقی مانده است. به همین دلیل، کناره‌های برخی از صفحات جنگ پاره شده است. همچنین صفحاتی در جنگ وجود دارد که جوهر آنها به دلیل رطوبت پخش شده است. علاوه بر این، شماره تلفن‌هایی حاوی اطلاعات شخصی آشقی‌ها روی برخی از صفحات خالی جنگ‌ها یا در حاشیه صفحات آنها نوشته شده است.

بررسی جنگ‌های این منطقه نشان می‌دهد که شروع و پایان آنها اغلب مشخص شده است. شروع جنگ‌ها یا با بسم‌الله یا با (به نام خدا) آغاز می‌شود، در حالی که پایان آنها با عباراتی مانند «تمام شد» در جنگ آشیق خان میرزا و «پایان» و در جنگ آشیق رضا و آشیق حسین تکمیل می‌شود. روی جنگ آشیق خدایار، امضایی نشانگر اتمام جنگ وجود دارد و در بعضی از جنگ‌های او، تاریخی اضافه شده که نشان دهنده تکمیل شدن آن است.

اگرچه اطلاعات متفاوتی در مورد تاریخ نگارش جنگ‌ها در دست است، اما عموماً تصور می‌شود که جنگ‌های آشیق‌ها در طول سالیان متمادی، از زمانی که برای اولین بار وارد سنت آشیقی شدند، تکمیل شده‌اند. تمام جنگ‌ها، به جز جنگ آشیق خان میرزا و آشیق مسیب، تاریخی مربوط به دوره‌ی نوشتن آن دارند. اما تاریخ‌های موجود در آن‌ها مشخص نیست که نشانگر آغاز یا پایان آنهاست. بنابراین، تاریخ‌های نوشته شده فقط ایده‌ای از زمان‌هایی را که این جنگ‌ها نوشته شده‌اند، ارائه می‌دهند. در مصاحبه با آشیق‌ها، اغلب گفته می‌شد که جنگ‌ها محصول یک فرآیند طولانی هستند.

۲. اهمیت جنگ‌ها برای منطقه

هر کدام از آثار ادبی محصول خلاقیتی هستند که در پاسخ به نیازهای خاص پدید آمده‌اند. این خلاقیت‌ها با اجراکننده، هدف آفرینش، زمینه و کارکردهایشان معنادار می‌شوند (آرسال، ۲۰۱۶، ص. ۸۸). در نگاه به جنگ‌ها که محصول آفرینش هستند، نه تنها به عنوان فرآورده‌های ادبی، بلکه با نگاهی کل‌نگر از نظر مسائل ذکر شده و توجه به جنبه‌های اجتماعی متن، امکان کسب اطلاعات در مورد بسیاری از موضوعات را می‌دهد. جنگ‌ها در مناطق مختلف جهان ترک و به ویژه منطقه همدان، در نتیجه

تجربه پدید آمده‌اند. این تجربیات از طریق چارچوب پیوستگی تاریخی رابطه استاد-شاگردی سنت آشیقی منتقل می‌شوند و آشیق‌هایی که به سطح خاصی از پختگی می‌رسند، تجربیات خود، یعنی آموخته‌های خود را، به رشته تحریر در می‌آورند. با انتقال محصولات نگهداری‌شده در حافظه فرهنگی شفاهی به جُنگ‌ها، که محصول فرهنگ نوشتاری هستند، دستیابی به نسخه‌های کامل داستان‌های عامیانه به نظم و نثر از "اوستا مالی" در همدان، داستان‌های عامیانه جدید طبقه‌بندی‌شده توسط برخی از آشیق‌ها، اشعار خود آنها و درک هنری آشیق‌هایی که دیگر در قید حیات نیستند و اطلاعاتی درباره آنها در دسترس نیست، امکان‌پذیر شده است. در اجراهای زنده‌ی سنت آشیقی امروزی همدان تمام محتوای داستان‌های عامیانه یافت‌شده در جُنگ‌های این منطقه، جای خود را به انتقال اشعار درون داستان‌ها داده‌اند. بنابراین مخاطبانی که ساعت‌های طولانی را در اجراها به قصه‌های عامیانه گوش می‌دادند، تقریباً به صفر رسیده، که نشان می‌دهد که محتوای اصلی این محصولات در حال ورود به فرآیند انقراض هستند. درست در این شرایط، وجود نسخه‌های کامل در جُنگ‌ها برخلاف اجراهای زنده، نقش مهمی در حفظ داستان‌های عامیانه ترکی در منطقه ایفا می‌کند. تا آنجا که ما توانستیم مشخص کنیم، تنها گردآورنده داستان‌های عامیانه در سنت آشیقی منطقه همدان، آشیق عباس ملایری، داستان‌های خود را به طور کامل در جُنگ‌ها گردآوری نموده که این امر امکان پیدا کردن اطلاعات جدید را فراهم کرده است. داستان‌های عامیانه‌ای که عاشیق عباس دسته‌بندی کرده بود، از آنجاکه شاگردانش آنها را نیاموخته بودند، محدود به زندگی عاشیق باقی ماند. با این حال، داستان‌های خسرو و صنم، قربان و مهناز، حسن و حسین، سلیم و شمس، فرشاد و دلشاد و فرهاد و گلشاد، که این آشیق در زمان حیاتش در دفتر خاطراتش نوشته است، از این طریق تا به امروز باقی مانده‌اند. علاوه بر این، اطلاعات جدید، اختلاف نظر را نه تنها در مورد محتوای داستان‌ها، بلکه در مورد نام داستان‌ها نیز برطرف کرده است. بنابراین، نام داستان‌های عامیانه‌ای که قبلاً به اشتباه نامگذاری شده بودند، با اطلاعات به دست آمده از جُنگ به درستی نامگذاری شدند.

در سایه جُنگ‌های شناسایی‌شده، مشکلات زندگی اجتماعی دوره ای که برخی از آشیق‌های منطقه همدان در آن می‌زیستند، در اشعار آنها مشاهده می‌شود علاوه بر این، اطلاعاتی در مورد موضوعاتی نیز که آشیق‌ها اغلب بر آنها تمرکز می‌کنند، ارائه می‌دهد. در شعر صفحه ۲۵ از کتاب اول که شامل اشعار خود آشیق خدایار است، اعتیاد به مواد مخدر که در ساختار اجتماعی رواج داشته، مورد انتقاد قرار گرفته و پس از ذکر ابعاد خطر، از وضعیت موجود به دلیل عدم ارائه راه‌حل شکایت شده است.

هر کیم دیشین قیرخ طرفدن ایتیلدیب،

هوادر یوخ، دانیشان یوخ، دئیهن یوخ،

^۶ شعرهای ساخته شخص استاد هرآشیق(اوستا مالی)/ مکتب آشیقی ارومیه، تدوین مترجم. ص. ۴۰

دانشانین دار بوغازی دیبینده،

بو یونلارین دار باشیندان آچان یوخ.

مواد مملکتده توفان ائیله ییب،

ساققیز کیمین آلیب خلقی چئینه ییب،

جوانلاردا آتشینده قئینه ییب،

چیخاردان یوخ، سو سپهن یوخ، هرای یوخ.

بو مظلوم میللتین گناهی ندی؟

ائيله مدام تاپماز ائوينده اتي،

ریشه سین کس، گل بو موادی گؤتور ،

آر ناموس یوخ، احترام یوخ، شرف یوخ.

چار طرف دونیانین گوشه سین توتوب،

جوان، اوشاق اعتیاددا اوت توتوب،

حرم له دن بتر خلقی اوخلویوب،

بو زماندا رحمانلیق یوخ، شیطان چوخ.

گون به گون مواددان شعله اوجالار ،

حئیف جوانلارا اوتدا پوچ اولار،

قشنگ رنگ و رُخ لار سولوب پیس اولار،

اوره ک یانان بو میللته هرای یوخ.

خدایار، مواددین بدبختلیغین یاز،

اوخویانلار آلا ر سؤزوندن بیر فاز(فیض) ،

آزجا اؤز الینله اؤز قبرینی قاز،

سؤزلر قالار حئيف انتشارى يوخ.^۷

شعر بالا که توسط عاشق خدایار سروده شده و در جنگ تاریخ ۱۳۸۲.۰۹.۱۲ بر آن ذکر شده است، از نظر ارائه اطلاعات در مورد تاریخ اجتماعی منطقه حائز اهمیت است. مضامین اشعار آشیق‌ها گاهی به صراحت و گاهی از طریق استعاره یا عبارات مبهم بیان می‌شوند. بنابراین، شعرهای جنگ نه تنها در بافت متنی خود، بلکه از نظر تاریخ اجتماعی‌شان نیز ارزش بررسی دارند. جنگ‌ها منابعی حاوی اطلاعات اجتماعی و تاریخی و همچنین اطلاعاتی در مورد آشیق‌های متوفی می‌باشند. از آنجایی که هیچ اطلاعاتی در مورد جایگاه آشیق مسیب در سنت آشیقی موجود نیست، دسترسی به چنین اطلاعاتی از طریق جنگ‌های او، آنها را ارزشمند می‌کند. در این زمینه، می‌توان از طریق جنگ‌ها به داستان‌ها و اشعار عامیانه‌ای که آشیق با آنها آشنا بود، و دانش او در مورد سنت دست یافت.

«از آنجاکه متون موجود در جنگ‌ها در طول دوره زندگی آشیق، نوشته شده‌اند، اغلب ویژگی‌های زبان محلی یا سبک‌های تلفظ و املای آن زمان را منعکس می‌کنند،» (یلدیریم، ۲۰۱۳، ص ۲۹) به همین ترتیب، این که عاشیق‌ها در ایران که زبان رسمی فارسی است، جنگ‌های خود را به ترکی آذربایجانی می‌نوشتند، از نظر نشان دادن ویژگی‌های گویش منطقه‌ای همراه با مواد زبانی منطقه اهمیت دارد. علاوه بر این، استفاده از کلمات فارسی در جنگ‌ها نشان دهنده تأثیر زبان فارسی بر ترکی آذربایجانی است. با وجود این، انتقال جنگ‌ها به نسل‌های بعدی به زبان اصلی آنها نشان دهنده عملکرد مهم آنها در حفظ هویت‌ها و حساسیت‌های فرهنگی و ملی ترک‌ها در منطقه است.

جنگ‌های نوشته شده توسط آشیق‌ها در عصری که سنت شفاهی رو به ضعف بود، تقاطعی فرهنگی هستند که در آن ارزش‌های فرهنگی و سلیقه‌های اجتماعی، و همچنین دانش اجتماعی، در حافظه مشترک به هم می‌رسند. اطلاعاتی از خاطرات فردی به همراه تغییرات اجتماعی و همچنین حافظه جمعی، نشانگر انعکاس آنها نیز در جنگ‌ها است.

۳. جنگ‌های آشیقی در همدان

۳.۱. آشیق عباس ملایرلی

جنگ‌های آشیقی که توسط خود آشیق عباس ملایرلی نوشته شده‌اند، در اندازه دفترچه‌های مدرسه‌ای متوسط هستند. آشیق عباس از آغاز ورود به جرگه‌ی آشیق‌ها تا آخرین سال‌های زندگی‌اش، هم "اوستا مالی‌ها" و هم داستان‌های عامیانه‌ای را چه به نظم و چه به نثر طبقه‌بندی کرده و در جنگ‌هایش نوشته است. این آشیق که در مجموع ۲۴ جنگ دارد، "اوستا مالی‌ها" را از

^۷ متن شعر را از فرم گویش محلی همدان به فرم ادبی آورده‌ام. برای ملاحظه اصل شعر به قسمت اضافات در پایان مقاله مراجعه شود. لازم به توضیح است که فرم ادبی فرق چندانی با گویش اصلی ندارد/ مترجم

استادانی چون آشیق صفر و آشیق اکبر آموخته است. در این جُنک‌ها، داستان های بهرام و گول‌اندام، بهرام و سید، گرگرلی ممد، گوئیچک رضا و دده یادگار/ وانی گوئیچک، خسته قاسم، امراه و سروناز، کلبی و حورزاد، کرم و اصلی، محمود و نیگار، ممد بیجان سوداگر، نسیم و افروز پری، سیدی و پری، شاه اسماعیل، شیرین و بیرچک، طاهر و زهره، تیلیم خان، توفارقانلی عباس و گولگز، ورقا و گولشاه که محصول "اوستا مالی" و نیز داستان های عامیانه خسرو و صنم، قربان و مهناز، حسن و حسین، سلیم و شمس، فرشاد و دلشاد و فرهاد و گلشاد، که وی آنها را طبقه‌بندی کرده است، موجود هستند. داستان‌های عامیانه توسط آشیق، برای جلوگیری از فراموشی در اوراق جُنک نوشته شده اند، جُنک‌های آشیق حاوی غلط‌های املائی زیادی هستند. پس از مرگ آشیق عباس، جُنک‌ها تحت حفاظت آشیق فرشاد که مانند وی یکی از آشیق‌ها بود، قرار گرفتند. آشیق فرشاد تلاش کرده تا داستان‌های عامیانه موجود در جُنک‌ها را با حفظ آنها بدون هیچ گونه اضافه‌ای و به شکل اصلی یاد بگیرد.

۳.۲. عاشیق خان میرزا

این جُنک، نوشته‌ی عاشیق خان میرزا، ۳۶ صفحه دارد. صفحه‌ای بعداً در بین جُنک قرار گرفته، که در یک طرف شامل یک شعر و در طرف دیگر شامل یادداشت‌های شخصی و شماره تلفن‌هایی است که ظاهراً توسط آشیق نوشته شده‌اند. صفحه دیگری بعداً اضافه شده، که بین صفحات دوم و سوم چسبانده شده است. اضافه شدن بعدی آن از رنگ متفاوتش با بقیه نیز مشخص است. با این دو صفحه، تعداد کل صفحات جُنک به ۴۰ صفحه می‌رسد (گون، ۲۰۲۱، ص ۱۳۳). صفحه ۳۷ جُنک با وجود داشتن شماره صفحه، خالی مانده است. هر دو بخش منظوم و منثور داستان سیدی و پری در جُنک، توسط آشیق نوشته شده است. اعتقاد بر این است که بخش‌های منثور جُنک به طور مختصر نوشته شده‌اند، ولی بخش‌های منظوم برای یادآوری اینکه پس از کدام وقایع خوانده شود، نوشته شده‌اند. در صفحاتی که بخش‌های منظوم داستان را شامل می‌شدند، بعدها برخی اشعار به صورت عمودی به حاشیه‌ها اضافه شدند. روی برخی از سطرهای اشعار به طور کامل یا چند کلمه خط خورده و کلمات و سطرهای جدیدی اضافه شده‌اند (گون، ۲۰۲۱، ص ۱۳۳). بخش‌های منظوم داستان بیشتر در وزن‌های ۸، ۱۱ و ۱۲ هجایی سروده شده‌اند. همراه با تفاوت‌هایی در املا، بخش‌های مختلف، جُنک با املائی نوشته شده که خواندن آن دشوار است. پخش شدگی جوهر به دلیل رطوبت در برخی از صفحات جُنک، خواندن متون را دشوار می‌کند (گون، ۲۰۲۱، ص ۱۳۳). قسمت‌هایی که به دلیل پخش شدن جوهر قابل خواندن بود، دوباره با مداد بازنویسی شده‌اند.

جُنک آشیق خان میرزا با چرم مصنوعی قهوه‌ای تیره روکش شده و ابعاد آن ۱۷ در ۲۴ سانتی‌متر است. برخی از صفحات به مرور زمان جدا شده‌اند، که آنها را دوباره به هم چسبانده و سپس از وسط با نخ به هم دوخته‌اند. علاوه بر این، برای جلوگیری از قاطی شدن صفحات جُنک، هر صفحه توسط آشیق شماره گذاری شده است (Gün, 2021, pp. 133-134). هیچ اطلاعات از لحاظ تاریخ ثبت در مورد بخش‌های داخلی جُنک وجود ندارد.

۳.۳. آشیق خدایار

جُنگ‌های نوشته شده توسط آشیق خدایار به اندازه دفترچه‌های مدرسه‌ای متوسط هستند. برخی از قسمت‌های جُنگ‌ها حاوی خط‌خطی‌ها و نقاشی‌های دیگری است که توسط فرزندان آشیق کشیده شده‌اند. همچنین برخی از سطرها و کلمات در جُنگ‌ها توسط شاعر خط زده شد و سطرها و کلمات جدیدی در کنار آن نوشته شده است. در حالی که شماره صفحات توسط آشیق در برخی از جُنگ‌ها نوشته شده، برخی دیگر شماره صفحه ندارند.

در اولین جُنگ آشیق، با ۱۳۴ صفحه، شامل اشعار خود او، عناوینی متناسب با مضمون شعر نوشته شده است. همچنین در بسیاری از قسمت‌های جُنگ آشیق، تاریخ‌های مربوط به سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۹۲ ذکر شده است. دومین جُنگ نیز که دارای تاریخ ۱۳۹۲ است، عناوینی متناسب با مضامین اشعار را در بر می‌گیرد. این جُنگ شامل ۸۰ صفحه است. سومین جُنگ، شامل ۱۰۹ صفحه و مورخ ۱۳۹۲، شامل اشعار است اما مانند سایر جُنگ‌ها، عناوین شعری ندارد. چهارمین جُنگ، مورخ ۱۳۹۳ در ۸۶ صفحه، جُنگ دیگری است که شامل اشعار خود شاعر می‌باشد. در این مجموعه هم هیچ عنوان شعری وجود ندارد، گمان می‌رود که اشعار به ترتیب زمانی فهرست شده‌اند. در آخرین صفحه‌ی این کتاب، یک لیست خرید وجود دارد که ظاهراً برای یک عروسی است.

در بررسی مضامین اشعار در جُنگ‌های آشیق خدایار، مشاهده می‌شود که موضوعاتی مانند عشق، جدایی، غم، مرگ، شکایت، نصیحت، حضرت علی (ع)، امام حسین (ع)، فقر، سرنوشت و انتقاد اجتماعی و سیاسی غالب هستند. اگرچه اشعار بیشتر در وزن‌های ۸ و ۱۱ هجایی سروده شده‌اند، الگوهای ۱۵ و ۱۷ هجایی نیز، هرچند به ندرت، یافت می‌شوند.

۳.۴. آشیق حسین شاه کندیلی

جُنگ‌های نوشته شده توسط آشیق حسین در اندازه دفترهای مدرسه متوسط است. در بالای جُنگ‌ها شماره صفحاتی از طرف آشیق داده شده است. جُنگ‌ها با املائی دشوار برای خواندن نوشته شده‌اند، به طوری که برخی از ابیات و قطعات نثر دو بار تکرار شده‌اند و فهم متن را دشوار کرده‌اند. همراه با این، اشتباهات املائی در جُنگ مکرراً دیده می‌شود. در برخی صفحات، کلمات و سطرها خط خورده و با کلمات و سطرهای جدید جایگزین شده‌اند.

جُنگ‌ها و حکایات عامیانه‌ی عاشق حسین با عبارت «به نام خدا» آغاز می‌شوند. در گوشه‌ی پایین سمت چپ صفحه‌ی ۵۴ اولین جُنگ که در مجموع ۱۰۲ صفحه دارد، تاریخ ۲۰، ۱۳۷۶، ۰۸ و ساعت ۱۹:۰۰ ذکر شده است. جُنگ شامل داستان‌های عامیانه مانند خسته قاسم، آشیق غریب و شاه صنم، تیلیم خان، اصلی و کرم، توفارقانلی عباس و گولگز، طاهر و زهره، شاه اسماعیل، سیدی و پری، مسیم (معصوم/ مترجم) و افروز پری، گرگرلی ممد، و اشعاری درباره‌ی امام است. این جُنگ فقط شامل

بخش‌های منظوم داستان‌های عامیانه است و عناوین آنها خلاصه‌شده‌ی نام داستان‌های فوق‌الذکر مانند کرم، غریب، تیلیم، عباس، سیدی و ممد هستند. علاوه بر این، شماره صفحاتی که توسط آشیق به جنگ داده شده، فقط در صفحات فرد نوشته شده است. صفحه اول از دومین جنگ با ۱۴۸ صفحه، دارای تاریخ عید نوروز ۱۳۷۸ و شامل داستان‌های کوراوغلو و حسین کولا خان (حسینقلی خان؟) و بهرام و گول اندام است. چهار صفحه اول اطلاعات مختصری در مورد محتوای جنگ ارائه می‌دهند. صفحات ۵ تا ۴۲ شامل داستان کوراوغلو و حسین کولا خان است که طبق اظهار وی از آشیق عباس گردآوری شده است و صفحات ۴۳ تا ۶۹ شامل داستان بهرام و گول اندام است که گردآوری آن هم طبق بیان آشیق عباس ذکر شده است. نسخه دوم داستان بهرام و گول اندام، به عنوان مجموعه‌ای از آثار جمع آوری شده از آشیق مسیح‌الله، بین صفحات ۷۰ تا ۱۱۷ نوشته شده است. در صفحات ۱۱۸ تا ۱۴۸ جنگ، اشعار منفرد جای گرفته و در صفحه ۱۴۷ شماره تلفن‌های حاوی برخی اطلاعات شخصی ذکر شده است.

صفحه اول از جنگ صد صفحه‌ای سوم، دارای مورخ ۱۳۷۸، ۰۴، ۰۵ است. با این حال، جلد این جنگ، تاریخ ۲۸، ۱۲، ۱۳۹۰ دارد. برخی اطلاعات شخصی در صفحه اول جنگ و در صفحه دوم یک آدرس و در صفحه سوم نام آشیق اسماعیل نوشته شده است. داستان خسته قاسیم، که از کتاب «آشیق بالا خان دانش بیات» گردآوری شده، از صفحه ۴ شروع شده و تا صفحه آخر، یعنی صفحه ۹۷، ادامه یافته است.

در چهارمین جنگ ۱۲۸ صفحه‌ای که با گوش دادن به نوارهای آشیق گونش قمی (علی رضانی) بازنویسی شده است، داستان خسته قاسم بین صفحات ۱ تا ۶۱، داستان محمود و نگار بین صفحات ۶۲ تا ۱۰۲ و داستان اسدی و نظام بین صفحات ۱۰۲ تا ۱۱۷ گنجانده شده است. داستان اسدی و نظام به طور کامل در جنگ نوشته نشده، بلکه به صورت ناقص آمده است. برخی اشعار آشیق حیدر محمودی در صفحه ۱۱۸ و آشیق عباس ملایرلی در صفحات ۱۱۹ تا ۱۲۰ نوشته شده‌اند. در بالای چنین صفحاتی، یادداشتی با عنوان «سخنان آشیق عباس» یا «سخنان آشیق حیدر محمودی» نوشته شده است. علاوه بر این، در صفحات ۱۲۰ تا ۱۲۵ اشعار منفرد و در صفحات ۱۲۶ تا ۱۲۸ برخی اطلاعات شخصی جای گرفته است.

در جنگ‌های نوشته شده توسط آشیق حسین، در انتهای داستان‌ها عبارات «پایان» و «تمام» نوشته شده‌اند. علاوه بر این، آشیق با قرار دادن شماره صفحه در جنگ‌ها، شروع هر داستان را با صفحه ۱ نشان می‌داد. به جز اولین جنگ، سه جنگ دیگر شامل بخش‌های نثر و نظم از داستان‌های عامیانه هستند. بخش‌های منظوم عموماً در وزن‌های ۸ و ۱۱ هجایی نوشته شده‌اند. بنا به اظهار آشیق حسین قدمت این جنگ‌ها تقریباً به ۳۰ سال پیش و به دوره‌ای که آشیق حسین برای اولین بار وارد هنر آشیقی شده، بر می‌گردد. این نشان می‌دهد که اشتیاق آشیق حسین در نوشتن جنگ‌ها در طول زندگی‌اش به عنوان یک آشیق ادامه داشته است.

۳.۵. آشیق مجید

این جنگ که توسط خود آشیق مجید نوشته شده، نیز در اندازه یک دفتر مدرسه‌ای متوسط است. این جنگ که شماره صفحه ندارد، یادداشتی به تاریخ ۱۳۸۷ دارد. این آشیق از حرکه‌ها برای آسان‌تر کردن خواندن و فهم متن استفاده کرده است. کلمات و سطرهای خط خورده در جاهای مختلف این جنگ که با خطی نسبتاً صحیح نوشته شده، دیده می‌شوند. کلمات و ابیات جدید در کنار جاهای خط خورده قرار دارند.

در جنگ آشیق مجید، هم داستان‌های عامیانه و هم اشعاری که از داستان‌های عامیانه مختلف گردآوری شده‌اند، یافت می‌شود. یک داستان عامیانه با عنوان «دستان افروز مَسوم» (داستان افروز و معصوم) در صفحات ۱ تا ۲۱ نوشته شده است. جنگ که شامل بخش‌های نثر نیز می‌شود، عمدتاً بخش‌های منظوم را در بر می‌گیرد. در بخش سوم کتاب جنگ بین صفحات ۳۰ تا ۳۳ اشعار برگرفته از داستان تیلیم خان نوشته شده و یادداشتی مبنی بر تاریخ نگارش آنها در تاریخ ۱۳۹۰/۰۸/۱۲، بین ساعت ۱۹:۰۰ تا ۲۰:۰۰، درج شده است. بخش چهارم جنگ به داستان سفر کوراولو به توقات می‌پردازد. بخشی که شامل داستان است، دارای تاریخ ۱۳۹۰ اسفند است و صفحات ۳۴ تا ۴۲ را در بر می‌گیرد. اشعار متنوعی از صفحه ۴۳ تا صفحه پایانی، صفحه ۴۸، نوشته شده و جنگ با تاریخ ۲۰، ۰۲، ۱۳۹۴ پایان یافته است. در اشعار جنگ عموماً از وزن‌های ۷ و ۸ هجایی استفاده شده است.

۳.۶. آشیق مسیب

سه جنگ نوشته آشیق مسیب در ابعاد ۸*۱۵ سانتی متر است. این جنگ‌ها حاوی اشعاری از داستان‌های عامیانه مختلف از جمله غریب و شاه صنم، خسته قاسم، کرم و اصلی، شیرین و بیرچک، تیلیم خان، توفارقانلی عباس، و گولگز و کوراولو است. این جنگ ۱۴۲ صفحه‌ای شامل اشعاری از داستان‌های کوراولو است و شماره صفحه ندارد. در جنگ فقط بخش‌های منظوم داستان‌های کوراولو روی صفحات به صورت مورب از پایین به بالا نوشته شده است. اشعار اغلب با وزن‌های ۸، ۹ و ۱۱ هجایی هستند. جنگ‌ها تقریباً ۳۵ تا ۴۰ سال نزد خانواده‌ی آشیق مسیب بوده‌اند، در حال حاضر توسط نوه‌اش، یحیی ظهوری نگهداری می‌شوند. صفحات پاره شده با نوار چسب دوباره به هم متصل شده‌اند. صفحه اول از دو صفحه خالی و پاره شده حاوی اطلاعات شخصی مانند شماره تلفن و صفحه دیگر شامل اشعار است. مانند بسیاری از دیگر جنگ‌های آشیقی، این جنگ نیز با املائی دشوار نوشته شده و سطرهایی از آن در جاهای مختلف خط خورده‌اند. در کنار سطرهای خط خورده، ابیات جدیدی اضافه شده است.

۳.۷. آشیق رضا فیض‌الله خانی

جُنگ آشیق رضا فیض‌الله‌خانی توسط رمضان لشکری، دستیار وی نوشته شده است و در صفحه اول آن تاریخ ۱۳۸۵. ۱۰.۱۰ نوشته شده است. این جُنگ در اندازه یک دفتر مدرسه‌ای متوسط است و شماره صفحه ندارد. جُنگ با املائی دشوار نوشته شده و اشتباهات املائی در آن رایج است. در برخی صفحات، کلمات و سطرها خط خورده اند و کلمات و ابیات جدیدی نوشته شده است. در برخی صفحات، سطرهایی که گمان می رود بعداً اضافه شده اند، به صورت مورّب نوشته شده اند. یادداشتی به تاریخ ۱۳۸۹. ۰۴. ۱۱ در صفحه ۴۰ جُنگ اضافه و امضا شده است که تاریخ تکمیل این جُنگ را نشان می‌دهد.

مجموعه ۴۵ صفحه‌ای عاشق رضا فیض‌الله‌خانی شامل داستان‌ها و اشعاری بر اساس داستان‌های عامیانه مختلف است. چنانکه داستان غریب و شاه صنم به شیوه‌ای مختصر نوشته شده است. داستان با عنوان «از داستان غریب» در صفحات ۲ تا ۱۵ آمده است. از صفحه ۱۶ به بعد، به ترتیب سرفصل‌ها، اشعاری درباره دوازده امام و حضرت محمد (ص)، اشعاری از داستان‌های اصلی و کرم، غریب و شاه صنم، توفارقانلی عباس و گولگز، و اشعاری نقل شده از واحد (علی آقا اسکندراوف (زاده ۱۲۷۴ در باکو – درگذشته ۱۳۴۴ در باکو متخلص به واحد، شاعر مشهور آذربایجانی/ مترجم)، گنجانده شده‌اند. در صفحه ۳۷ جُنگ دو سطر خط خورده دیده می‌شود و اشعار از این صفحه ادامه می‌یابند. اشعار جُنگ در وزن‌های ۷، ۸ و ۱۱ هجایی هستند.

نتیجه‌گیری

جُنگ‌های منطقه همدان دفتربهایی شامل داستان‌های عامیانه با ترکیبی به نظم و نثر، اشعار آشیقی و برخی اطلاعات شخصی هستند. این مطالعه برای آشکار کردن نقش جُنگ‌های منطقه در سنت آشیقی و زندگی اجتماعی و تاریخی ترکان و ارزیابی سنت جُنگ نویسی منطقه و اهمیت جُنگ برای منطقه آماده شده است.

در قرن بیست و یکم، که فرهنگ شفاهی رو به زوال گذاشته، گسترش فعالیت‌های سوادآموزی، فرهنگ نوشتاری و به ویژه فرهنگ الکترونیکی را در اولویت قرار داده است. شرایط عصر مدرن بر عاشیق‌های همدان تأثیر گذاشته و آنها به خواندن و نوشتن روی آوردند و جُنگ‌ها را نوشته‌اند. حتی آشیق‌های بی‌سواد، با درک اهمیت جُنگ، با کمک خویشاوندان خود شروع به رونویسی محصولات شفاهی خود کردند. به همین دلیل، سنت جُنگ نویسی، هرچند در ابعاد کوچک، در منطقه رواج یافته است. از آنجایی که جُنگ‌های مورد بحث توسط خود آشیق‌ها حفظ شده‌اند، اصل آنها حفظ شده و ویژگی ناشناس بودن حذف شده است. جُنگ‌های شناسایی شده در حوزه همدان از لحاظ این که از پهلوی باز شده، فقط شامل مطالب ادبیات عامیانه و مقدار کمی اطلاعات شخصی و شامل آثار یک آشیق واحد بوده و بنابراین ناشناس نبودن آنها با برخی اطلاعات ارائه شده، با تحقیقات میدانی آناتولی متفاوت هستند.

جنگ‌ها در حوزه آناتولی محصولاتی هستند که به ویژه از طول باز می‌شوند و حاوی داستان‌های عامیانه نیستند. اگر از منظری کل‌نگر به دنیای ترک‌ها نگاه شود، با توجه به اطلاعات جدید در مورد جنگ‌های ترک‌های ایران، نباید از این نکته غافل شد که جنگ‌ها ممکن است ویژگی‌های متفاوت دیگری هم داشته باشند.

جنگ‌ها اشکالی از مطالب ادبیات عامیانه شفاهی هستند که به اشکال فرهنگی نوشتاری تبدیل شده‌اند. در زمانی که فرهنگ شفاهی به تدریج در حال ناپدید شدن بود، آشیق‌های همدانی با نوشتن جنگ‌ها، امکان انتقال اطلاعات ادبی، فرهنگی و تاریخی منطقه به نسل‌های بعدی را تضمین کرده‌اند. یکی دیگر از جنبه‌های مهم جنگ‌ها این است که علیرغم تسلط زبان فارسی در ایران، آنها به زبان ترکی آذربایجانی نوشته شده‌اند که ضمن انتقال به نسل‌های بعدی، نه تنها زبان و فرهنگ ترک‌های منطقه را حفظ کرده‌اند، بلکه به حافظه جمعی و هویت ملی نیز کمک نموده‌اند.

داده‌های گردآوری‌شده در این تحقیق شامل اطلاعات مربوط به جنگ‌ها برای سال‌های ۲۰۱۵، ۲۰۱۷ و ۲۰۱۸ است. لذا از آنجا که جنگ‌ها محصولاتی ایستا نیستند، ممکن است آشیق‌ها در طول زمان مطالب مختلفی از ادبیات شفاهی به آنها اضافه کنند. به همین دلیل، نه تنها جنگ‌های منطقه همدان، بلکه جنگ‌های مناطق مختلف ایران نیز نیاز دارند که در طول زمان بارها و بارها بررسی و از نظر محتوایی ارزیابی شوند. علاوه بر این، نباید فراموش کرد از آنجائیکه جنگ‌های منطقه محصولاتی، شامل مطالب مختلفی در رابطه با زبان و فرهنگ هستند، باید فراتر از محصولات ادبی، از جنبه‌های مختلف مورد بررسی قرار گیرند.

تأیید کمیته اخلاق

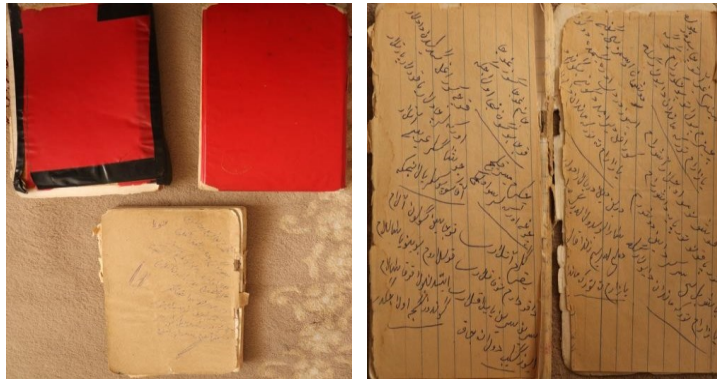
این مطالعه نیازی به تأیید کمیته اخلاقی ندارد. تحقیقی روی موجودات زنده (انسان یا حیوان) انجام نشده است. مقاله متعلق به حوزه ادبیات است.

تضاد منافع

نویسنده این مقاله اعلام می‌کند که هیچ گونه روابط شخصی یا مالی مرتبط با این مطالعه ندارد و بنابراین، هیچ تضاد منافی وجود ندارد.

حمایت و تشکر: این پژوهش از هیچ نهاد یا سازمانی حمایت مالی دریافت نکرده است.

تصاویر: ^۸

جنگ‌های آشیق مسیب

جنگ‌های آشیق خدایار

جنگ آشیق خان میرزا

ضمائم

شعر آشیق خدایار در لهجه اصلی

Hər kim dişin qırx tərəfdən itidib,
 Həvadar yox, danuşan yox, diyən yox,
 Danuşanıy dar boğazı dibində,
 Boyunnarın dar başundan açan yox.

Məvad məmləkətdə tufan eyliyib,
 Saqqız kimin alub xəlqi çeyniyib,
 Cəvannarda atəşində qeyniyib,

^۸ عکس‌ها از آرشیو خصوصی فاروق گون گرفته شده‌اند.

Çıxadan yox, su səpən yox, həray yox.

Bu mazlum millətiy günahı nədi?
Eyle mudam tapmaz övündə əti,
Rişəsin kəs gəl bu məvaddı göti,
Ar namus yox, ehtıram yox, şərəf yox.

Çar tərəf dünyaniy guşəsin tutub,
Cəvan, uşak e'etiyadda ot tutub,
Hərmələ'dən bəter xəlqi oxluyub,
Bu zəmanda rəhmənnuk yox, şeytan çox.

Gün bə gün məvaddan şo'lə ucalar,
Heyif cəvannara otda puç olar,
Qəşəng rəng o ruxnar solub pis olar,
Ürək yanan bu millətə həray yox.

Xudayar, məvaddiy bəd-bəxtliğin yaz,
Oxuyannar alar söziynən bir fəz ,
Azca öz əliynən öz qəbriyi qaz,
Sözlər qalar heyif intişarı yox.

منابع پیش گفتار مترجم:

BİBLİYOGRAFYA

- Tâcü'l- 'arûs*, "cnk" md.
Burhân-ı Kâti ' Tercümesi, "cönk", "çöng" md.leri.
Şeyh Süleyman Efendi, *Lugat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul 1298, s. 142.
J. A. Vullers, *Lexicon Persico-Latinum etymologicum*, London 1864, II, 303.
Steingass, *Dictionary*, s. 400.
Türk Lugatı, II, 347.
Seyyid M. Ali Dâi el-İslâm, *Ferheng-i Nizâm*, Haydarâbâd 1318, II, 408.
Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat*, "cönk" md.
The Shorter Oxford English Dictionary, London 1947, I, 1047.
Gaffârî, *Ferheng*, Tahran 1336, II, 615; VI, 9 vd.
Ferheng-i Fârsî, I, 203; II, 592.
Tarama Sözlüğü, Ankara 1965, II, 777-778.
Ferîdünkâr, *Ferheng-i Cedîd Farsî be Fârsî*, Tahran 1345, s. 475.
M. Emîn Edîb-i Tûsî, *Ferheng-i Luğat-ı Edebî*, Tebriz 1345 hş./1967, I, 186.
R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Beyrouth 1968, I, 659 vd.
Derleme Sözlüğü, Ankara 1968, III, 1007.
Aziz Ahmedof, *Edebiyatşinaslık Terimleri Lugatı*, Bakü 1978, s. 191.
Hasan Amîd, *Ferheng-i ' Amîd*, Tahran 1357 hş., I, 362.
İbrâhim Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemü'l-vasîf*, "cnk" md.
Muhammed Mehdî, *Seng-lâh*, vr. 215^{a-b}.

- Zeki Velidi Togan, "Topkapı Sarayındaki Dört Cönk", *İTED*, I/1-4 (1954), s. 73-89.
- Müjgân Cunbur, "Folklor Araştırmalarında Cönklerin Yeri", I. Uluslararası Türk Folklor Semineri (Bildiriler), Ankara 1974, s. 69-73.
- İbrahim Aslanoğlu, "Geçen Yüzyıllarda Folklorumuza Işık Tutan Kaynaklar", *a.e.* (1976), s. 69-74.
- TÜYATOK*, I, 272-275.
- Günay Kut, "Bir Cönk Üzerine", *HK*, I/3 (1984), s. 75-85.
- Bedri Noyan, "Ayaşlı Abdi Efendi Cöngü'nün Tedkiki", *a.e.*, I/4 (1984), s. 101-115.
- Orhan Şaik Gökyay, "Cönkler Üzerine", Folklor ve Etnografya Araştırmaları, İstanbul 1984, s. 107-149.
- Atatürk Kitaplığı'na Yeni Bağışlanan Yazma Kitapların İndeks Kataloğu, I (haz. Nail Bayraktar), İstanbul 1991, s. 10-12.
- Pakalın, I, 303.
- TA*, XI, 212.
- ML*, III, 76.
- M. Sabri Koz, "Cönk", *TDEA*, II, 83-85.
- ABr.*, VI, 203.

منابع

- Alptekin, A. B. (1987). Fırat havzası ve Doğu Anadolu'da yazılmış cönkler. *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu (5-6 Mayıs 1986)*, Fırat Üniversitesi Yayınları, 227-232.
- Alptekin, A. B. (2002). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Akçağ Yayınları.
- Amid, H. (1389/2010). *Ferheng-e Farsi Amid*. Rah-e Roşd.
- Cunbur, M. (1974). Folklor araştırmalarında cönklerin yeri. *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, 69-73.
- Dehhoda, A. E. (1377/1998). *Lugatname-ye Dehhoda 5*. Muessese-ye Entesharet ve Çape Danişgah-e Tehran.
- Duymaz, A. (2016). Sözü'nün yazılaşması yazının sözleşmesi: cönkler. *Millî Folklor Dergisi*, 111, 14-27.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk edebiyatı araştırmaları I*. Akçağ Yayınları.
- Ersal, M. (2016). Cönkten hizmet defterine, icradan yazıya: Alevi yazma geleneği. *Millî Folklor Dergisi*, 111, 87-99.
- Gökyay, O. Ş. (1995). *Seçme makaleler-I eski, yeni ve ötesi*. İletişim Yayınları.
- Gün, F. (2021). Sosyo-kültürel değişimler bağlamında Hemedan (İran)'da Türk âşıklık geleneği (Tez No. 671080). [Doktora tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Kafkasyalı, A. (2009). *İran Türkleri âşık muhitleri*. Salkımsöğüt Yayınları.
- Kaya, D. (2012). Âşık edebiyatının önemli yazılı kaynaklarından cönkler. *Kültür Çağlayanı Dergisi*, 16, 9-11.
- Merkez-e Amar-e İran. (2022). <https://www.amar.org.ir/>.

- Moin, M. (1386/2007). *Ferheng-e Farsi I*. Entesharat-e Adena.
- Sakaoğlu, S. (1987). Cönklerin kültür tarihimizdeki yeri. *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu (5-6 Mayıs 1986)*, Fırat Üniversitesi Yayınları, 219-226.
- Taşlıova, M. M. (2006). Elektronik cönk kavramı ve Türk halkbilimi'nin değeri bilinmeyen kaynakları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 5, 89-112.
- Türkyılmaz, M. (2004). Sivas kaynaklı bir cönk ve Âşık Ömer şiirleri. *Folklor/Edebiyat*, X (37), 291-298.
- Uraz, M. (1977). Cönkler ve sefineler. *Türk Folklor Araştırmaları*, 17 (337), 8057-8059.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1967). Halk edebiyatı araştırmalarında cönk'lerin değeri. *Türk Kültürü*, 60, 905-907.
- Vefayi, M. E. & Beşeri, C. (1395/2016). Negahi be çend sefine ve cong-e edebi-ye pedidamedeh der Anatoli, ta payan-e sede-ye nohm-e hecri. *Name-ye Ferhengestan, Vijenname-ye Motaleat-e Asay-e Seğir*, 87-122.
- Vefayi, M. E. & Beşeri, C. (1397/2018). Sefine, mecmue, cong tehevvolat-e tarihi-ye yek no-e vije-ye edebi. *Dofeslname-ye Zeban ve Edebiyat-e Farsi*, 85, 7-31.
- Yavuz, O. (1988). Türk edebiyatında cönkler, hususiyetleri ve dili. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 54, 117-131.
- Yıldırım, D. (2013). *El yazması bir kitap türü: cönk/cöng (kayıp Saraybosna cöngü bağlamında)*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yihao, Q. (2012). Jung (鯨 zūng) "cönk" gemi üzerine -13.-15. yüzyıllardaki Batı yazmalarında görülen "jung" terimi üzerine-. (Zemira, Gulcalı Çev.). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 19 (2), 135-147.